

Andrej Studen

STARI, ONEMOGLI, NEOZDRAVLJIVO BOLNI

**PABERKI IZ ZGODOVINE
HIRALNICE VOJNIK (1892–1959)***

Medtem ko slovensko zgodovinopisje doslej ni posvečalo posebne pozornosti raziskovanju zgodovine starosti oziroma starostnikov v različnih časovnih obdobjih, so se socialni in kulturni zgodovinarji/ke razvitih historiografij vsaj od 80. let 20. stoletja poleg z zgodovino otroštva, mladosti in odraslosti ciljno ukvarjali tudi s to problematiko. Biološka življenjska doba ljudi se je, kot so dokazale antropološke študije, od neolitika naprej komaj spremenila, čeprav vendarle drži, da je pričakovana dolgost življenja v zadnjih dveh stoletjih naraščala in da je več ljudi dočakalo višjo ali celo zelo visoko starost. A čeprav je bila pozna starost vse do 20. stoletja relativno redka, so na starejše ljudi tudi nekoč tako kot danes vplivali biološki procesi staranja. Današnje bolezni starostnikov, kot so npr. demenca (senilnost), krhkost kosti ali osteoporoza, artroza itd., so se pojavljale že v prejšnjih časih.

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

»Le zgodnja, predčasna smrt mnogih ljudi – recimo zaradi epidemij – je bila vzrok, da so se te s starostjo pogojene bolezni (še posebno demenca) razmeroma redko pojavljale. Zaradi visoke smrtnosti je bila bolj redka tudi dolgoletna potreba po negi.«⁵⁸⁰

Ta ugotovitev je pomenljiva tudi za našo razpravo, v kateri se bomo osredinili na poseben fenomen zgodovine starosti, na kategorijo hiralcev, torej starih, onemoglih ali neozdravljivo bolnih ljudi, ki so bili deležni oskrbe v hiralnicah konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, ker niso imeli

»[...] doma ali v občini potrebne najnujnejše človekoljubnim načelom odgovarjajoče nege in postrežbe ter stalnega zdravniškega nadzorstva. Večinoma so to bili reveži, ki niso imeli nobenega sorodnika, ki bi jim na stara leta dajal možnost v miru preživeti zadnje dni svojega življenja, in pa občinski reveži, ki so tako oslabei, da ne morejo več hoditi od hiše do hiše [...]«,

kakršna oskrba je bila v »mnogih občinah v navadi« še v času banovine tik pred drugo svetovno vojno.⁵⁸¹ Stari in onemogli, ki so dočakali svojo zadnjo uro v hiralnicah, so skorajda v večini primerov predvsem sestavni del zgodovine siromaštva, sestavni del kompleksnih mehanizmov oskrbe revnih. Preden so hiralnice začele delovati kot samostojni zavodi, torej od 70. let 19. stoletja naprej, so hiralce povečini nastanili v špitalih in ubožnih hišah in nato tudi v novoustanovljenih javnih bolnišnicah, kjer pa so se te posebne kategorije neozdravljivih in družbeno nezaželenih starostnikov zelo otepali, češ da naj bi »zasedali prostor bolnikom, ki jih je bilo mogoče pozdraviti«.⁵⁸² S sprejetjem zakona dne 17. junija 1869 pa se »siromaki z neozdravljivo boleznijo« niso smeli več sprejemati v javne bolnišnice, ali če so bili že v bolnišnici, so se morali »iz nje odpraviti in izročiti v skrb občini, kjer ima bolnik domovinsko pravico«.⁵⁸³

V 19. stoletju so bile temeljna podlaga oskrbe revnih še vedno smernice odloka cesarja Jožefa II. z dne 16. aprila 1781, ki je med drugim odredil, da morajo bolnike brez sredstev oskrbeti obstoječi ali na novo zgrajeni špitali, ki naj bodo skromni in naj »resnično revnim« zagotavljajo primerno zdravniško in drugo oskrbo. Odredil je vzdrževanje

»[...] povsem nezmožnih [...], ki so zaradi starosti telesno ali duševno povsem oslabei, tako da niso, ali prav ničesar zmožni, ali popolnoma slepi, gluhi ali hromi, ki ne morejo vstati iz postelje, ali se komaj vlačijo naokrog. Ti spadajo

580 Höpflinger, *Zur Geschichte des Alters in der Schweiz*, str. 1.

581 O hiralnicah, str. 56.

582 Anžič, *Skrb za uboge*, str. 95.

583 Bleiweis, *Zgodovinska črtica o hiralnici ljubljanski*, str. 392.

kajpada v oskrbo tistih občin, iz katerih izvirajo in zanje so osnovni špitali resnično namenjeni in se morajo ohraniti.«⁵⁸⁴

Jožef II. je špitalom priporočal gospodarnost v njihovem upravljanju, odpravo vseh nepotrebnih izdatkov, cenena oblačila, zdravo, a preprosto prehrano. Poleg vzdrževanja »povsem nezmožnih« je odrejal tudi vzdrževanje tistih, »ki povzročajo škodo in gnusen odpor«, mednje pa je prišteval »blazne in z rakavimi ali podobnimi poškodbami obremenjene osebe, ki morajo biti odstranjene iz splošne družbe in izpred oči njenih ljudi«. Jožef II. je priporočal, da se morajo takšni premestiti v kar najbolj oddaljen špital, stroški za njihovo »izolacijo« pa naj bi bili seveda čim nižji.⁵⁸⁵

Za bolne in onemogle starostnike

»[...] je morala v primeru njihove nezmožnosti stroške oskrbe plačevati občina, če pa tega ni bila zmožna, so bile z njimi obremenjena okrožja ali pa dežele, v katera/e je tozadevna občina spadala,⁵⁸⁶ v primeru, da tudi te niso bile zmožne plačevanja, pa so stroške prevalili na državo. Za brezplačen sprejem v bolnišnico so bile primerne tiste osebe, ki so bile deležne miloščine ubožnega inštituta; posli, ki jih delodajalec ni mogel oskrbovati pri sebi, torej, kadar ni bil v stanju zanje plačati stroškov oskrbe; končno za take bolnike, ki nimajo situiranih svojcev (prednikov ali potomcev), če je njihova revščina potrjena s spričevalom dušnega pastirja in ubožnega očeta njihovega okraja.«⁵⁸⁷

Precej podobna je dikcija v Mischler-Ulbrichovem priročniku iz 90. let 19. stoletja. Pod geslom *Humanitarne ustanove* v razlagi o hiralnicah in oskrbovalnih hišah namreč beremo,

»[...] da morajo sprejeti takšne individuume, ki bodisi trpijo zaradi neozdravljive bolezni ali pa so obremenjeni z gnus vzbujajočimi telesnimi poškodbami in končno takšne individuume, ki so popolnoma nezmožni za delo ali zaslužek in so ostali brez vseh drugih podpor njihovih svojcev ali sorodnikov«.⁵⁸⁸

Oskrba revnih se je torej še v drugi polovici 19. stoletja opirala na principe Jožefa II., saj njegovi nasledniki niso sprejeli nobenih bistvenih sprememb.

584 Kleinwächter, Oesterreich, str. 431.

585 Prav tam, str. 431, 432.

586 Na Kranjskem je bil npr. v 80. letih 19. stoletja deželni odbor pooblaščen, »da sme del hiralničnih oskrbovalnih stroškov, s katerimi bi bila kaka revna občina preobložena, vendar pa le največ do polovice, prevzeti deželni sklad«. – Anžič, *Skrb za uboge*, str. 95.

587 Kleinwächter, Oesterreich, str. 442.

588 Mischler in Ulbrich, ur., *Oesterreichisches Staatswörterbuch*, str. 117.

»Povsem nemočne in bolehnne, zatorej vsekakor nezmožne za delo in zaslužek, stare osebe brez vsake pomoči, dalje reveže, ki imajo neozdravljive poškodbe ali okvare naj bi (brez razlik v veroizpovedi) namestili v samostojne oskrbovalne hiše ali hiralnice. Tam naj bi dobili zatočišče, ogrevanje, razsvetlavo, obleko in perilo, v primeru bolezni pa zdravniško oskrbo, zdravila kot tudi prehrano.«⁵⁸⁹

Takšna socialna politika do revnih hiralcev se ni bistveno spreminjala in je vztrajala tudi kasneje.

HIRALNICA V VOJNIKU (1892–1959)

V pričujoči študiji primera se bomo naslonili na nekatere ohranjene podatke o hiralnici v Vojniku. Dežela Štajerska je pred njeno izgradnjo v začetku 90. let 19. stoletja premogla pet deželnih hiralnic, in sicer v gradu Ehrnau (ustanovljena leta 1885), Hartbergu (1887), Knittelfeldu (1876), Wildonu (1873) in na Ptujju (1875). Ker je število hiralcev stalno naraščalo, stanje oskrbe revežev pa je bilo še posebej kritično na Spodnjem Štajerskem, zlasti na celjskem območju, se je štajerski deželni odbor na pobudo deželnega poslanca Moritza Stallnerja odločil za izgradnjo nove deželne hiralnice. Slovesno so jo odprli 27. decembra 1891. Ustanovitelj novega zavoda v Vojniku (*Landes Siechenanstalt in Hochenegg*), ki je bil ukinjen leta 1959, je bil torej štajerski deželni zbor, ki je izvajal nadzor, dajal dovoljenja za sprejem oskrbovancev in določal višino oskrbnine.⁵⁹⁰

Štajerske deželne hiralnice ne moremo in ne smemo istovetiti z ubožnicami, ki imajo »le krajevni pomen, ker se v njih oskrbujejo največ osebe iz ene same občine, ki je lastnica zavoda«, hiralnice pa imajo »širše območje in sprejemajo v oskrbo hiralce ne glede na njihovo domovinsko pripadnost, seveda le proti plačilu določene oskrbne pristojbine«. ⁵⁹¹ Občine so bile v prvi vrsti dolžne same skrbeti za svoje reveže, ⁵⁹² za reveže v javnih (in tudi zasebnih) hiralnicah pa so morale redno plačevati oskrbne stroške, zato se je od njih vselej zahtevala »obvezna izjava k plačevanju določenih oskrbnih stroškov«, njihovi prispevki pa so se občinam običajno določali po višini občinskih doklad. Brezplačna oskrba v hiralnicah je bila »povsem izključena«. ⁵⁹³

Po prevratu leta 1918 je bila hiralnica najprej podrejena poverjeništvu za

⁵⁸⁹ Kleinwächter, Oesterreich, str. 438.

⁵⁹⁰ Podrobno: Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 311.

⁵⁹¹ O hiralnicah, str. 57.

⁵⁹² Gl. npr. Globočnik, *Nauk slovenskim županom*, str. 70–72.

⁵⁹³ O hiralnicah, str. 58.

socialno skrb pri Narodni vladi za Slovenijo, že 22. februarja 1919 pa je prešla v last države.

»Neposredno je bila podrejena oblastni sanitetski upravi in zdravstvenemu odseku. Namesto teh je bil leta 1924 osnovan Inšpektorat pri ministrstvu narodnega zdravja za Slovenijo v Ljubljani za teritorij mariborske in ljubljanske oblasti. Inšpektor je bil uradnik z velikimi pooblastili. Že 16. junija 1924 so začeli delovati oblastni sanitetni referenti pri velikem županu ljubljanske in mariborske oblasti, ki so odločali o sprejemu onemoglih in bolnih oseb v hiralnice in znižanju oskrbnih stroškov. Hiralnica v Vojniku je bila torej last mariborske oblasti in se je imenovala *Oblastna hiralnica v Vojniku*. [...] Z ukinitvijo Inšpektorata 30. junija 1927 so zdravstveni zavodi prešli v popolno oblastno upravo.«⁵⁹⁴

Po razdelitvi države v banovine so vsi zdravstveni in socialni zavodi leta 1931 prešli v pristojnost banovine, zavod pa se je vse do nemške okupacije 1941 imenoval *Banovinska hiralnica v Vojniku*. Odtlej je višino oskrbnine in njeno znižanje določala torej Kraljevska banska uprava dravske banovine, ki je izdajala tudi dovoljenja za sprejem hiralcev.

Med okupacijo 1941–1945 je bila hiralnica podrejena državnemu namestniku (*Reichsstatthalter*) in šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko (*Reichsgau Steiermark*) dr. Sigfriedu Uiberreitherju in imela naziv *Gau-Siechenanstalt in Hohenegg*. Po osvoboditvi leta 1945 se je ustanova preimenovala v *Dom onemoglih v Vojniku*. Sprejem je v novih razmerah dovoljeval odsek za socialno skrbstvo in zdravstvo, poglobitni cilj doma pa je bil

»[...] nuditi starostno in bolezensko oskrbo onim onemoglim, ki so bili prepuščeni samim sebi in brez možnosti za samooskrbovanje. Stroške plačila nezmožnih je plačeval Okrajni ljudski odbor (OLO), kolikor jih niso po obstoječih predpisih bili dolžni plačati svojci.«

Prvega maja 1954 so v domu, podobno kot v drugih socialnih ustanovah, prešli na samoupravljanje in samofinanciranje. Od 19. junija 1958 se je dom imenoval *Dom oskrbovancev v Vojniku*. Dobil je »svoj upravni odbor, ki je odločal o sprejemu oskrbovancev«. Konec marca 1959 so dom ukinili in oskrbovance predstavili v druge domove. Od leta 1960 deluje v stavbi nevropsihiatrični oddelek celjske bolnišnice.⁵⁹⁵

Upravljanje vojniške hiralnice seveda ni bilo mačji kašelj. Zavod se je financiral iz več virov: od vsakokratnega lastnika; iz prispevkov, ki so jih za

⁵⁹⁴ Kolšek, *Dom oskrbovancev v Vojniku*, str. 311.

⁵⁹⁵ Podrobneje: Prav tam, str. 311, 312.

svoje oskrbovance plačevale pristojne domovinske občine; iz prispevkov, ki so jih plačevali oskrbovanci sami; iz lastnega gospodarstva; iz plačil uslužbencev za hrano in stanovanje; iz postranske dejavnosti oskrbovancev ali zavodovih delavnic ter raznih daril, volil, oporok itd.⁵⁹⁶ Ohranjeno arhivsko gradivo izpričuje zlasti stalne probleme zaradi nenehnega pomanjkanja finančnih sredstev v zvezi z vzdrževanjem poslopij, novimi gradnjami in modernizacijo ustanove (npr. centralna kurjava, priključitev na vodovod, električno napeljavo, telefon). Stalno so se morali ukvarjati predvsem s pomanjkanjem ločenih moških in ženskih prostorov, ker je bil naval v hiralnico vedno večji. Hiralnica je, denimo, močno občutila kritična leta gospodarske krize. Leta 1931 je uprava poročala, da je zavod postal odločno premajhen in da bi ga bilo nujno povečati, ker je število oskrbovancev naraščalo.

»Razmere so bile že kar nevzdržne. Uprava ni mogla redno vpoklicati niti tistih oskrbovancev, ki jim je banska uprava že dovolila sprejem, njihove domovinske občine pa so prosile za takojšen sprejem. Misli, da bi dom povečali, niso opustili niti leta 1935. Dom je bil prenapolnjen (210-215 oskrbovancev) in so bolniki ležali kar na hodnikih. Zavod bi morali povečati za 200 postelj, pravi poročilo, če bi hoteli zadostiti potrebam socialne oskrbe v dravski banovini. To pa je bilo seveda neizvedljivo.«⁵⁹⁷

Uprava hiralnice je neprestano opozarjala na nezmožnost ločitve nalezljivo bolnih od preostalih in, ker je imel zavod tudi »vlogo psihiatričnega azila«,⁵⁹⁸ na nujnost ločitve oziroma popolno izolacijo duševno bolnih, da ne bi motili preostalih hiralcev.

Poseben problem je predstavljala tudi zdravstvena služba, saj zavod ni imel nameščenega stalnega zdravnika, temveč so to službo opravljali vsakokratni vojniški zdravniki, ki so po potrebi prihajali v zavod kot honorarni hišni zdravniki. V dom so nekateri zdravniki (tudi zaradi preobremenjenosti) prihajali precej neredno. V času banovine je, denimo, moral zdravnik v domu ordinirati vsaj trikrat na teden med 15. uro in 18.30. Uprava se je že od vsega začetka večkrat pritoževala, da nekateri hiralci sploh niso bili zdravniško pregledani ob sprejemu v ustanovo.⁵⁹⁹

Strežniško službo so od ustanovitve doma do marca 1948 opravljale sestre usmiljenke iz reda sv. Vincencija Pavelskega. V hiralnici je delalo od osem do enajst usmiljenk. Vodila jih je sestra prednica, ki je pomagala v upravi. Poleg strežništva so sestre opravljale delo tudi v vrtnariji, kuhinji, šivalnici, pralnici. V

⁵⁹⁶ Prav tam, str. 321.

⁵⁹⁷ Prav tam, str. 316.

⁵⁹⁸ Čanji, ur., *Psihiatrična bolnišnica Vojnik*, str. 15.

⁵⁹⁹ Kolšek, *Dom oskrbovancev v Vojniku*, str. 313, 314.

upravi sta poleg tega delali še računovodkinja in knjigovodkinja, ostalo pomožno osebje pa so bili trije do štirje laični strežniki, dve kuharici, do tri perice, do štiri gospodarske pomočnice na ekonomiji in svinjereji, do dva hlapca, do dva kurjača, ki sta sočasno opravljala tudi razna zidarska, ključavničarska in druga opravila. Z ustanovitvijo lastne vrtnarije in pekarnе v drugi polovici 30. let so dobili tudi svojega vrtnarja in peka, v zadnjih letih pa je imel zavod še ekonoma, ki je skrbel za nabave.⁶⁰⁰

V preskrbi zavoda z živili je pomembno vlogo igrala lastna ekonomija, ki pa ni mogla zadostiti vsem potrebam. Od živinoreje sta prišla najbolj v poštev svinjereja in perutninarstvo, za potrebe del na kmetijskem posestvu zavoda in za potrebe prevozov (npr. kuriva) pa so vzdrževali tudi dva konja. Ekonomija se je največ ukvarjala s pridelovanjem povrtnin in zelenjave, premalo pa so pridelali fižola in zlasti krompirja, ki so ga morali nabavljati po ugodnih cenah. Ostale potrebščine je uprava kupovala pri vojniških in celjskih trgovcih, ki so za dobavo večinoma konkurirali na osnovi vsakoletnega razpisa in pismene licitacije, pri izbiri dobaviteljev pa so v poštev običajno prišli najnižji ponudniki. Upravnik deželne hiralnice v Vojniku dr. Joseph Temmerl je npr. 10. oktobra 1902 na oglasnih straneh celjske *Deutsche Wacht* objavil razglas za dobavo mesa, svinjske masti, kruha, moke, stročnic, špecerije, piva, petroleja, drv, krst, posteljne slame in za opravljanje prevoznih storitev v letu 1903. Ponudniki so morali poslati svoje ponudbe do 5. novembra 1902.⁶⁰¹ Leta 1906, če si ogledamo še en razglas, pa so ponudnike pozvali k dobavi mesa, kruha, mleka, špecerije in kolonialnega blaga, moke in stročnic, piva, drv, premoga, krst in k opravljanju prevozov za leto 1907.⁶⁰² V oči še posebno bije pivo, v letu 1901 pa se mu je pridružilo še vino.⁶⁰³ Nenavadna dobava najcenejših krst pa je bila seveda namenjena za pokop umrlih hiralcev na vojniškem pokopališču.

Omenimo še, da naj bi uprava pri izbiri dobaviteljev v letih po prvi svetovni vojni po navodilih nadzorne oblasti načeloma dajala prednost slovenskim trgovcem in obrtnikom, nemški ali nemško usmerjeni pa naj bi izpadli iz konkurence. A tega se uprava ni dosledno držala, ker naj bi bil nemški trgovec ali obrtnik s svojo ponudbo večkrat cenejši in sprejemljivejši. Sicer pa je imela uprava z dobavitelji stalne težave, saj se pogosto niso držali pogodbe in »pošiljali blago slabše kvalitete, dajali slabo mero ali težo, zviševali cene, neredno dostavljali in podobno«.⁶⁰⁴

600 Prav tam, str. 314.

601 *Deutsche Wacht*, 12. 10.; 16. 10. in 19. 10. 1902.

602 *Deutsche Wacht*, 14. 10. in 18. 10. 1906.

603 *Deutsche Wacht*, 13. 10.; 17. 10. in 20. 10. 1901. Belo vino srečujemo tudi v razglasih v 90. letih 19. stoletja.

604 Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 321.

Izgradnja novega zavoda v Vojniku ni bistveno izboljšala težkega položaja socialne oskrbe starih in onemoglih ljudi, ga je pa vsaj nekoliko omilila. Povprečni letni sprejem od leta 1892–1959 je bil 77 oseb, povprečno oskrbovanje posameznika je trajalo dve leti in pol, letno pa se je povprečno oskrbovalo 188 oseb. Skupaj je bilo sprejetih 5188 oskrbovancev, od tega jih je v zavodu umrlo 3588, 1600 pa jih je tako ali drugače zapustilo dom. Nekaterim so se izboljšale premoženjske razmere ali pa so našli primerno domačo oskrbo pri svojcih in sorodnikih ter so sami zaprosili za odpust. Dokaj pogosta so tudi poročila o pobegih iz doma. Večinoma so bili to ljudje, ki se niso mogli prilagoditi redu in načinu življenja v domu. Včasih pa so občine same odpoklicale svoje pripadnike iz doma, ker so se jim zdele oskrbnine pač previsoke.⁶⁰⁵

Največ oskrbovancev je v zavod prihajalo iz mestnih občin in iz občin v bližini mest. Skrb za reveže je bila v občinah zelo slaba, pomenili so jim zgolj finančno breme, ki so se ga želele znebiti ali pa ga vsaj zmanjšati. Reveži so zato živeli človeka nedostojno življenje. Potikali so se od hiše do hiše, kjer so jih odganjali in niso imeli niti tiste oskrbe, ki je bila določena po zakonu. Še slabše se jim je godilo v primeru bolezni. »Ljudje brez svojcev in sredstev so ležali po hlevih, brez zdravniške pomoči in zdravil, dokler jih ni rešila smrt.«⁶⁰⁶ Mnogi so vse življenje trdo delali, ko pa sta prišli starost in bolezen, se zanje ni zmenil nihče. Takšno stanje je bilo torej treba spremeniti in ga postaviti na modernejšo in bolj socialno podlago. 27. avgusta 1896 je bil sprejet ubožni zakon, po katerem so ustanovili deželni ubožni fond, iz katerega so se črpala sredstva za stroške hiralcev in to je bistveno olajšalo bremena občin. Ne samo, da so se stroški občin s tem zmanjšali; občine so odslej »same želele pošiljati v hiralnice vse nad 70 let stare ubožce, ker so spoznale, da je oskrba v hiralnici cenejša, kakor pa če jih oskrbujejo same«.⁶⁰⁷ Že leta 1897 se je pritisk na hiralnice močno povečal, bile so prenapolnjene, zato so morali postaviti zasilna ležišča. Izkazalo se je, da je nujno povečati kapacitete obstoječih hiralnic in hkrati zgraditi še kakšno novo.

Omenimo še, da odnos nekaterih strežnikov do oskrbovancev, kljub navodilom o etičnem ravnanju, ni bil ravno prijazen. »Dogajalo se je celo, da so jih pretepali«, in »navodila za izboljšanje notranjih razmer so bila zato pogosta«.⁶⁰⁸ Med arhivskim gradivom se je v zvezi z neetičnim ravnanjem ohranila zanimiva pritožba Andreja B. na Kraljevsko bansko upravo z dne 5. aprila 1937, češ da se njemu in »kolegom« streže »brez srčne kulture«. Takole se je pridušal:

»Resnica je, da jih je nekaj več slabo umnih in brez posluha, ki se pa ne morejo pritožiti nikomur, je pa tudi takih, ki so pri zdravem umu ali pameti.

605 Prav tam, str. 329.

606 Prav tam, str. 325.

607 Prav tam.

608 Prav tam, str. 338.

Strežniško osebje se bolj po surovenosti vede, ne pa po svojih načelih ali predpisih, za najtimanjšo napako, ako jo revež naredi, ga sestra ali strežnik ošteje, deloma porine ali butne. Ako se pa revež misli ali namerava g. Upravitelju pritožiti, nič ne doseže, zatega del omenim, da imajo strežniško osebje tako navado, da nastopijo prej v pisarno in zatožijo reveža krivično in neresnično. [...] Od 28. 11. 1934 sem pripisan tukaj v Banovinsko hiralnico v Vojniku, že prvi mesec sem uvidel in opazil, kako slabo ravnaajo z ljudmi, njihova navada je, da ga izpočetka z gerdimi imeni opkladajo in tako surovost so tudi meni prizadejali, mnogo krat tudi topli bi me, če bi se jim pripustil. Ako je revež kako pesmico samo eno kitico zapel, že ga je sestra zgrabla in odvedla v stranišče za kakih par ur, mu porinila glavo v sedež v smrad in mu še par klofut prizadejala. Tudi za ušesa so jih natezali, da so imeli priklane, da so kervaveli, tudi teške telesne poškodbe so eni imeli na glavi. [...] Tudi za mize in za postelje so jih privezavali z gurnami ali s špagami, po imenu T. G. so ga imeli na kibli in za posteljo privezanega po cele dneve, da si je še lakte odero, da je kervavel, zraven pa so mu še vsi udi odreveneli. Preko šest mesecev so P. H. za noge in za roke privezovali, med nogam pa flašo za sramoto z špagoj, da mu je sramota odgnila pred smertjo. Kar ni moglo strežniško osebje opravljati to gerdo taktiko, so zraven imeli pomagače in najtivecča poredneža sta bila J. P. in K. K. in ta dva sta imela veliko prednost pri strežniškem osebju [...]«

Andrej B. je na koncu zapisal, da je »hvaležen in pokoren Banovini in moji občini, ker se za menoj plačuje – ali terpinčiti se ne dam. [...] Tukaj se revežu izgovori vse slabo, dobrega nič [...]«⁶⁰⁹

ANALIZA MRLIŠKE KNJIGE 1941–1945 KOT ŠTUDIJA PRIMERA

V arhivskem gradivu hiralnice Vojnik najdemo tudi nekaj mrliških knjig. Zelo dragocena je ohranjena mrliška knjiga s popisom umrlih od leta 1924 do 1959, ki prinaša podatke o številu in starosti umrlih po letih. Po zaporednih številkah vsebuje za vsako leto posebej ime in priimek umrlega, starost, datum smrti in datum pokopa ter podatek, ali je pokopan na stroške bolnišnice ali na stroške drugih in kje je pokopan. Stroške pokopa velike večine umrlih je običajno krila hiralnica, pokopani pa so bili v Vojniku.

609 SI_ZAC/0911, š. 25, leto 1938, B. A. – pritožba glede strežniškega osebja.

Zelo zanimiva je tudi rubrika o zapuščini hiralcev, v kateri srečamo hudo redke vpise manjših vsot denarja. Pokojni niso imeli vrednostnih papirjev (efektov). Tudi rubrika vrednostni predmeti je najpogosteje ostala prazna ali pa je navajala zgolj kakšne malenkosti. V letu 1924, ko je umrlo 66 hiralcev, je le pri enem navedena ena kovinska verižica za uro. Podobno velja za leto 1925, ko je umrlo 44 hiralcev. Vrednostni predmeti, ki so bili kasneje izročeni sodišču, so vpisani samo pri eni umrli: 1 zlata verižica za uro, 1 ženska double verižica za uro, poročni prstan, 1 ženski uhani s 27 kamni (1 manjka). Vpisi v razporedlek oblačila so bili bolj pogosti, a kljub temu je pri mnogih tudi ta rubrika ostala prazna. Oblačila so kot zapuščino navajali od leta 1924 do 1936, nato pa so jih sploh prenehali vpisovati. Leta 1924 so pri pokojnih npr. našli: 1 površnik in 1 slabe hlače; krilo in predpasnik; 1 par čevljev, površnik in klobuk; 1 slabo zgornje krilo; 1 slabo naglavno ruto; 1 staro zgornje krilo, 2 naglavna robca; 1 par čevljev; 2 slaba jopiča itd. Že sam pridevnik »slabo« pove, da gre za stara in ponošena oblačila. Podatki o skromni zapuščini, ki so jo premogli hudo redki umrli, govorijo predvsem o njihovi revščini. Hiralci so jo običajno podarili siromašnim bolnikom in drugemu osebju, uporabili pa so jo tudi za oskrbne stroške s prodajo predmetov na dražbi.⁶¹⁰

Podatkovno bogatejša od omenjene mrliške knjige je v nekaterih pogledih ohranjena mrliška knjiga 1941–1945, ki so jo vodili v času nemške okupacije. Mrliška knjiga (*Totenbeschaubuch*) prinaša sezname umrlih po posameznih mesecih, umrli pa so zavedeni z zaporedno številko. Vse do 16. maja 1945 so podatke vpisovali izključno v nemškem jeziku. V njej se je kot mrliški oglednik ves čas podpisoval zdravnik dr. Rudolf Mikusch (po osvoboditvi Mikuš). Zato, ker poleg podatkov, kot so priimek in ime ter starost umrlega, prinaša še podrobnejše podatke o datumu in kraju rojstva pokojnih, dalje o njihovi domovinski občini in deželi, običajnem prebivališču, veroizpovedi, osebнем stanu in poklicu kot tudi podatke o kraju smrti, o lečečem zdravniku, o osnovni bolezni in neposrednem vzroku smrti, o datumu in uri smrti, o dnevu, uri in kraju obdukcije in o dnevu in kraju pokopa oziroma upepelitve, sem jo izbral za predmet vzorčne analize v nadaljevanju.⁶¹¹ Vpisi v mrliško knjigo se začno s 1. julijem 1941 in končajo z 9. junijem 1945, natanko 5 let zatem, ko so iz Vojnika v okviru izvajanja nacističnega rasnega programa, ki je tedaj potekal na ozemlju celotnega rajha, odpeljali 92 hiralcev, ki so bili duševno zaostali ali pa so boleli za lažjimi duševnimi boleznimi. Vsi so končali kot žrtve evtanazije v Hartheimu pri Linzu.⁶¹²

610 SI_ZAC/0911, š. 10, a. e. 31, leto 1924–1959, Mrliška knjiga 1924–.

611 V nadaljevanju analiziram in se sklicujem na podatke: SI_ZAC/0911, š. 11, a. e. 33, leto 1941–1945, Mrliška knjiga (*Todtenbeschaubuch*).

612 SI_ZAC/0911, š. 26, leto 1945, Poročilo o stanju hiralnice ob prevzemu junija 1945. O žrtvah evtanazije piše: Ferenc, Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941, str. 110 in 112. Gl. tudi Ježovnik in Himmelreich, *Zločin v Novem Celju*.

Preden se lotimo konkretne analize omenjene mrliške knjige iz časa okupacije, navedimo še nekaj splošnih ugotovitev o umrljivosti v hiralnici Vojnik v letih 1892–1959. Tone Kolšek ugotavlja, da je od 31. marca 1892 do 16. maja 1959 umrlo 3588 ali 69 % vseh sprejetih oseb, povprečna letna umrljivost v vsej dobi pa je bila 53-odstotna.⁶¹³ Kolšek opozarja na opazen dvig umrljivosti v času okupacije, k poslabšanemu zdravstvenemu stanju hiralcev pa je prispevala zlasti pomanjkljiva prehrana. Pokaže tudi, da se je število starih hiralcev med letoma 1896 in 1936 stalno povečevalo in da je hiralnica v letih pred drugo svetovno vojno postala že »pravo zatočišče za starostno onemogle«, povprečno pa se je dvignila tudi življenjska doba. Leta 1896 je bilo 36 % oskrbovancev starih od 50 do 70 let in 23 % oskrbovancev nad 70 let. Leta 1936 je bilo 31 % oskrbovancev starih od 50 do 70 let, kar 37 % pa nad 70 let. Zavaljo takšne starostne strukture je seveda razumljiv tudi podatek, da je bila leta 1896 starostna oslabeledost kot vzrok smrti navedena le pri 37 % hiralcev, sicer pa so navajali druge bolezni. Leta 1936 je starostna oslabeledost kot vzrok smrti navedena že pri 63 % hiralcev. Poleg starostne onemoglosti, ki se je navajala kot najpogostejši vzrok umrljivosti, je treba omeniti še dokaj visoke odstotke tuberkuloznih, med pogostejšimi vzroki pa so bili še bolezni srca in ožilja, možganska kap in rak. Kolšek je izračunal tudi povprečje umrlih od leta 1892 do konca 1959 po mesecih in ugotovil, da je bila umrljivost največja spomladi (marec, april, maj), nekoliko nižja v jesenskih in zimskih mesecih (oktober, november, december, januar, februar), ko je bila približno izenačena, najmanj umrlih pa so beležili junija, julija, avgusta in septembra. Od posameznih mesecev sta izstopala marec, ko je bila umrljivost največja, in september, ko je bila umrljivost v dolgoletnem povprečju najnižja.⁶¹⁴

V okviru podrobnejše analize mrliške knjige 1941–1945, ki sem jo izbral za študijo primera, sem najprej ugotavljal število umrlih po letih, seveda ločeno po spolu in skupaj. Glede na podatke je umrlo 46,6 % žensk in 53,4 % moških. Umrljivost je bila najvišja leta 1944. Za leto 1941 je seveda treba upoštevati, da mrliška knjiga za to leto vsebuje podatke zgolj za polovico leta. Enako velja za leto 1945. Čeprav je pred nami časovno kratek izsek v zgodovini hiralnice Vojnik, pa vendarle gre za izsek, ki so ga zaznamovale izredne in krizne vojne razmere. K večji umrljivosti je seveda pripomoglo pomanjkanje hrane in zdravil, grafikon 18 v nadaljevanju pa več kot nazorno prikazuje, da je bila v času okupacije umrljivost največja januarja, februarja in marca, najmanjše število umrlih pa beležimo maja, septembra in oktobra. V poročilu o stanju hiralnice junija 1945 zasledimo še zanimivo splošno oceno, da

613 Primerjalno je v avstrijski dobi umrlo 64, v stari jugoslovanski 49, v okupacijski dobi 64 in v novi jugoslovanski dobi 37 oseb letno.

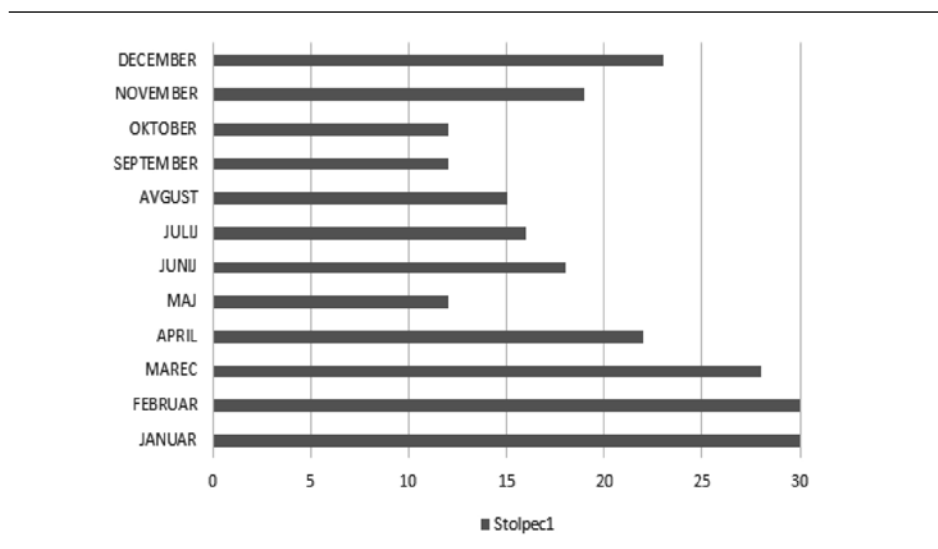
614 Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 332–335.

»[...] se je umrljivost hiralcev v letih okupacije dvignila za ca. 50 %, letos pa je že v prvih petih mesecih presegla prejšnjo celotno številko. To je najboljši dokaz, koliko je okupator skrbel za socialne ustanove.«⁶¹⁵

Tabela 19: Število umrlih od 1. julija 1941 do 9. junija 1945⁶¹⁶

	Moški	Ženske	Skupaj
1941	14	7	21
1942	26	33	59
1943	26	23	49
1944	34	30	64
1945	26	17	43
Skupaj	126	110	236

Grafikon 18: Število umrlih po mesecih



Nadvse pomembna je seveda analiza starostne strukture umrlih. Preden jo predstavim, naj zapišem, da je bilo takih, ki so dosegli častitljivo visoko starost ali celo presegli sto let, v obravnavanem času le peščica. Kot posebno zanimivo novico so jih zato občasno predstavljali tudi na straneh časopisov. Celjska *Deutsche Wacht* je leta 1902 npr. poročala, da je

⁶¹⁵ SI_ZAC/0911, š. 26, leto 1945, Poročilo o stanju hiralnice ob prevzemu junija 1945.

⁶¹⁶ Leta 1941 je sicer skupaj umrlo 43, leta 1945 pa 76 hiralcev. – SI_ZAC/0911, š. 10, a. e. 31, leto 1924–1959, Mrliška knjiga 1924–.

»[...] 13. maja v vojniški hiralnici zaradi starostne oslabeledosti umrla 25. junija 1801 v Eisbachu /pri Gradcu/ rojena Magdalena Frank. Ta 101-letna oskrbovanka je bila v tej ustanovi od leta 1894 in je bila trdnega zdravja vse do smrti.«⁶¹⁷

Starost je v stoletju meščanstva začela zanimati tudi medicino, čeprav je ta svoj interes sprva namenjala predvsem otroštvu. Kot starostno specifično področje medicine je najprej nastala pediatrija, tej pa je kot starostno specifična specializacija sledila tudi geriatrija.

»Ukvarjanje z razmerjem med zdravjem in boleznijo v pozni starosti je imelo velik pomen že v makrobiotiki poznega 18. stoletja in tudi v predmarčni dobi so izhajali učbeniki o «boleznih visoke starosti in njihovem zdravljenju». Pri tem pa je šlo bolj za razmišljanja o filozofiji narave ali za praktična navodila o veščini podaljševanja človekovega življenja«,⁶¹⁸

kot je makrobiotiko v svojem nadvse popularnem delu, ki je prvič izšlo leta 1796, definirali slavnemu nemški zdravnik Christoph Wilhelm Hufeland. Šlo je torej bolj za nasvete o ohranjanju »svežine in čilosti v visoki starosti kot pa za empirično raziskovanje«. ⁶¹⁹ Hufeland je v svoji *Makrobiotiki* navajal znamenite eksemple visoke človeške starosti. Takšne »najiminenitnejše primere dolgega življenja« je v slovenskem prevodu njegovega dela iz leta 1864 izčrpno navajal tudi zdravnik Matija Prelog. Dodal pa je, da jih je najti tudi v naših krajih:

»Tako je vmrl pred dvema letoma jeden kmet na slovenskem Štajarju pri sv. Jurju na Ščavnici 109 let star, na Pohorju v sv. Martina fari okolj začetka sedajnega stoletja kmetica 108 let stara. Tudi v Mariboru poznam starca, kateri je prek 97 let star, in 8 drugih, kateri so blizo 90 let stari; vsi so še močni, veseli in zdravi. Tako so v okoljščini neki stari vinčari, kateri še v vinogradih delajo. V Jarenini je jeden že više 97 let star in je še jako močen.«⁶²⁰

Od 17. stoletja naprej so bile zelo popularne tudi upodobitve starostnih stopenj človekovega življenja, ki so bile najprej zelo religiozno obarvane, nato pa so jih vedno bolj izpodirali motivi iz vsakdanjega življenja. Te upodobitve so razcvet doživele v 18. in 19. stoletju, v letih od začetka prve svetovne vojne do konca druge svetovne vojne pa so v veliki meri izginile. Na nekaterih so bili v središču moški, na drugih nastopajo ženske.

⁶¹⁷ *Deutsche Wacht*, 18. 5. 1902.

⁶¹⁸ Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 74.

⁶¹⁹ Prav tam.

⁶²⁰ Prelog, *Makrobiotika ali nauki*, str. 62.

»Za vse upodobitve je značilno, da jih sestavlja dekadni cikel enajstih podob, ki predstavljajo razna obdobja človekovega življenja do stotega leta starosti, od rojstva do smrti. [...] Življenjska pot tako moškega kot ženske se začne z rojstvom in s krstnim obredom ter nadaljuje s srečnim otroštvom. [...] Pri dvajsetih letih tako pri fantih kot pri dekletih nastopi čas prve ljubezni, [...] pri tridesetih pa napoči skrajni čas, da se človek poroči in si ustvari srečno družinsko življenje. Očitna razlika med moškim in žensko nastopi v naslednjih dveh dekadah. Moški je prikazan kot delaven, uspešen, premožen in dobrotljiv, [...] ženska pa se v okviru družine z vso materinsko ljubeznijo posveča otrokom.«⁶²¹

Življenje doseže vrhunec v peti dekadi, po petdesetem letu pa se začne počasi umirjati.

»Žensko odtlej razveseljujejo vnučki. Po šestdesetem letu nastopi starost in človek začne neusmiljeno in s počasnimi koraki stopati proti grobu. Za tiste, ki dočakajo še več let, so značilni snežno beli lasje, oslabeledost, stalne misli na poslednjo uro in upanje na božjo milost.«⁶²²

Analiza starostne strukture ohranjene mrliške knjige v skladu z omenjenimi popularnimi in idealističnimi predstavami kot tudi glede na splošno dejstvo, »da je v 19. in končno v 20. stoletju v Evropi in Severni Ameriki veljala bolj ali manj ista starostna meja, postavljena med 60 in 70 let«, ⁶²³ pokaže, da je več kot 60 let štelo 88,1 % umrlih hiralcev, od tega 88,1 % moških in 88,2 % žensk (gl. tabelo 20 in grafikon 19). Največ starostnikov srečamo v območju med 66. in 85. letom, najmočnejšo skupino v teh petletnih obdobjih pa so predstavljali stari med 81 in 85 let. Med moškimi ni nihče štel več kot 95 let. To starostno mejo so presegle 4 ženske.

Tabela 20: Starostna struktura umrlih

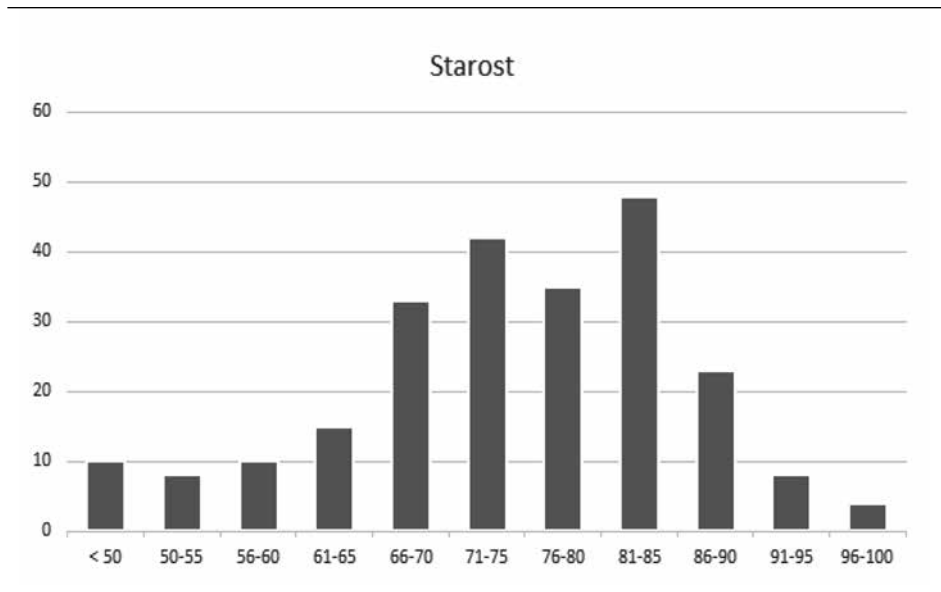
	< 50	50-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90	91-95	96-100
Moški	5	5	5	6	17	25	23	22	13	5	-
Ženske	5	3	5	9	16	17	12	26	10	3	4
Skupaj	10	8	10	15	33	42	35	48	23	8	4

⁶²¹ Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 104, 105.

⁶²² Prav tam, str. 105.

⁶²³ Thane, *Das Alter*, str. 17.

Grafikon 19



Pri vseh umrlih je vpisana rimskokatoliška vera. Glede na osebni stan je bilo 52,5 % samskih, 35,2 % ovdovelih in 12,3 % poročenih. Pri številu samskih ali ovdovelih moških in žensk ni bilo občutnih razlik, podatek, da prevladujejo samski oziroma ovdoveli hiralci (skupaj 87,7 %), pa ni prav nič presenetljiv, saj so na stara leta ostali sami, brez svojcev, ki bi lahko skrbeli zanje. Poročenih je bilo bistveno manj, med njimi pa je bilo znatno več moških (68,9 %) kot žensk.

Tabela 21: Osebni stan umrlih

Osebni stan	Moški	Ženske	Skupaj
Samski 1941	4	4	8
Ovdoveli 1941	9	3	12
Poročeni 1941	1	-	1
Samski 1942	15	24	39
Ovdoveli 1942	10	8	18
Poročeni 1942	1	1	2
Samski 1943	18	11	29
Ovdoveli 1943	6	11	17
Poročeni 1943	2	1	3

Osebni stan	Moški	Ženske	Skupaj
Samski 1944	14	12	26
Ovdoveli 1944	10	12	22
Poročeni 1944	10	6	16
Samski 1945	12	10	22
Ovdoveli 1945	8	6	14
Poročeni 1945	6	1	7
Samski 1941-45	63	61	124
Ovdoveli 1941-45	43	40	83
Poročeni 1941-45	20	9	29

»Pred dobo starostnih pokojnin je morala večina starih ljudi delati, dokler tega niso več zmogli. Delo za zaslužek sicer ni bilo edina komponenta njihovega »improviziranega gospodarskega življenja«, a bilo je najpomembnejše.«⁶²⁴

Stari ljudje so nasploh poskušali opravljati svoj poklic tako dolgo, kot je le bilo mogoče, saj je »konec delovnega življenja pomenil bodisi revščino ali pa odvisnost od miloščine«.⁶²⁵ V revščino pahnjeni stari ljudje, ki so bili vsaj še kolikor toliko pri močeh, so običajno opravljali lažja priložnostna dela ali pa so za manjše plačilo pomagali pri kmečkih opravilih.⁶²⁶ Posplošimo lahko, da je bilo delovno mesto za tiste stare ljudi, ki so še lahko delali, najpomembnejši vir dohodkov, nezmožnim za delo pa so preostale samo miloščina in različne oblike podpore revnih.

Invalidni in neozdravljivo bolni hiralci kot posebna kategorija starih ljudi so bili seveda nezmožni še naprej opravljati delo za zaslužek, ki jim je pred tem zagotavljalo preživetje. Nekateri so, kot rečeno, jesen življenja preživeli na cesti in bili odvisni od miloščine tujih ljudi, nekaterim pa je bila usoda bolj naklonjena in so prišli vsaj v hiralnico. Analiza pokaže zanimivo podobo socialnega sestava oziroma poklicne strukture vojniških hiralcev v letih 1941–1945. Podobno kot v vsej dobi obstoja hiralnice⁶²⁷ so tudi v tem času prevladovali bivši kmečki delavci in delavke, dninarji in dninarice, hlapci in dekleta in siromašni viničarji (127 ali 53,8 % vseh umrlih). Iz tabele 22 je sicer razvidno, da med vpisi v rubriko poklic izstopa še 21 navedb gospodinja. Nekaj več je bilo še bivših zaposlenih v obrti, izrazito majhen pa je odstotek bivših tovarniških delavcev. Med moškimi je omeniti še 9 bivših rudarjev, kar kaže tudi na njihov slab položaj, ko niso bili več zmožni opravljati težkega dela. Pri šestih osebah je navedeno, da so občinski reveži (reve), pri 82-letni ženski z domovinsko pravico v Laškem pa je bilo maja 1942 kot poklic navedeno, da je ciganka (Zigeunerin).

Tabela 22: Poklicna struktura umrlih

Poklic	Moški	Ženske	Skupaj
Poljski / kmečki delavec / delavka	38	41	79
Dninar / dninarica	8	12	20
Dekla	–	13	13
Hlapec	12	–	12
Kuhar / kuharica	1	5	6

⁶²⁴ Cole in Edwards, Das 19. Jahrhundert, str. 229.

⁶²⁵ Prav tam, str. 214.

⁶²⁶ Prim. Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 70.

⁶²⁷ O tem gl. Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 336.

Hišna pomočnica	-	3	3
Služkinja	-	1	1
Perica	-	1	1
Viničar	3	-	3
Kajžarica	-	2	2
Kočar	1	-	1
Preužitkar / preužitkarica	2	1	3
Tovarniški delavec / delavka	3	1	4
Tiskarski stavec	1	-	1
Rudar	9	-	9
Mlinar	1	-	1
Mlinarski pomočnik	1	-	1
Mesar	1	-	1
Kovač	2	-	2
Kolar	2	-	2
Tesar	2	-	2
Mizar	2	-	2
Čevljar	5	-	5
Strojarski pomočnik	1	-	1
Krojač	3	-	3
Krojaški pomočnik	1	-	1
Šivilja	-	2	2
Urar	1	-	1
Zidar	2	-	2
Lončarski pomočnik	2	-	2
Drvar	3	-	3
Žagar	1	-	1
Splavar	1	-	1
Trgovec	1	-	1
Poštar	1	-	1
Uradnik	2	-	2
Šolski sluga	1	-	1
Ekonom	1	-	1
Slikar	1	-	1
Zasebnik / zasebnica	2	3	5
Upokojenec	4	-	4
Gospodinja	-	21	21
Občinski revež / reva	4	2	6
Ciganka	-	1	1
Brez poklica (slepa na obe očesi)	-	1	1

Kljub pomanjkanju konkretnih podatkov lahko sklepamo, da se je zdravstveno stanje z naraščajočo starostjo slabšalo in da so stari ljudje zaradi tega potrebovali večjo oskrbo ob soočanju s problemi, ki so jih s sabo prinašale invalidnost, bolehnost in šibkost, bolezni, bolečine, izolacija in psihično trpljenje. Bolehnost in šibkost zaradi starosti je bila sploh zelo pogosto navedena kot vzrok smrti, saj naj bi bili tako zdravniki in bržkone tudi njihovi pacienti sprijaznjeni s predstavo o naravni in neizogibni smrti. Sploh se zdi, da je bil odnos zdravnikov do hiralcev v glavnem fatalističen in da so bolnikom nasploh dajali malo upanja na izboljšanje. V starosti naj bi pač počasi, a nepretrgano odpovedovale telesne moči.⁶²⁸ Takšen fatalizem večine zdravnikov je bil po vsej verjetnosti pogojen s slikovito starodavno metaforo o sveči, ki počasi izgoreva in ki naj bi bila simbol omejene količine življenjske sile, dane vsakemu posamezniku.⁶²⁹

Pojem »starostna oslabeledost« je v 19. stoletju (in tudi še kasneje) tvoril »osrednji družbeni koncept za označevanje starosti kot patološkega stanja, delovne nezmožnosti in izgube socialne avtonomije. Starost in starostna oslabeledost sta bili tendenčno poistoveteni.«⁶³⁰ Sinonima za »starosten« (senilen) in »starostno oslabeledost« (senilnost) sta se postopoma spreminjala v smeri vsebinsko razvrednotenih pojmov »sklerotičen oz. okostenel« ali »posebno starostno čudaštvo«.

»V geriatrični literaturi se pojavlja starost kot nadvse labilno stanje, ki naj bi ga preživali s skrajno zmernostjo. Aktivnost in strast naj bi zlahka imeli za posledico telesne hibe ali debilnost, predvsem na področju spolnih odnosov. Sicer je bilo široko razširjeno pojmovanje, da naj bi bili ti v starosti manj pomembni. Razlike med spoloma so izgubljale na pomenu, moški – in še bolj očitno ženske – so se z naraščajočo starostjo približevali ,nevtralnemu tipu'. Psihološka literatura je začela ugotavljati pojemanje intelektualnih sposobnosti in ustvarjalnih zmogljivosti po višku med 30. in 45. letom starosti. Višja starost je bila enačena zlasti z duševnim usihanjem.«⁶³¹

V tabeli 23 prikazana analiza bolezni vojniških hiralcev pokaže, da je bila starostna oslabeledost (marasmus senilis, Altersschwäche) navedena kot vzrok smrti kar pri štirih petinah umrlih moških in žensk. Veliko raznolikost pa izkazujejo tudi navedene bolezni kot vzrok smrti pri preostali petini hiralcev. Gre

628 Prim. Cole in Edwards, *Das 19. Jahrhundert*, str. 238.

629 Prim. Schäfer, *Alter und Krankheit in der Frühen Neuzeit*, str. 57.

630 Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 75.

631 Prav tam. Radikalni anglosaški zdravnik William Osler, ki ga lahko označimo za simbolno figuro diskriminacije starih ljudi, je na prelomu 19. in 20. stoletja razglasil vse, ki so šteli nad 40 let, za »razmeroma nekoristne« in vse nad 60 let za »popolnoma nepotrebne«. Posledično je diskutiral tudi o možnosti evtanazije starih ljudi, npr. v obliki »mirne ugasnitve življenja s pomočjo kloroforma«. – Prim. Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 76.

predvsem za bolezni srca in ožilja, možganske kapi, rakava obolenja, revmatizem in ohromelost, tuberkulozo. Zanimiva je tudi navedba samomora z obešenjem iz leta 1944.

Tabela 23: Osnovna bolezen in neposreden vzrok smrti

Vzrok smrti	Moški	Ženske	Skupaj
Marasmus senilis 1941	10	7	17
Drugo 1941	4 ⁵³⁴	–	4
Marasmus senilis 1942	22	25	47
Drugo 1942	4 ⁵³⁵	8 ⁵³⁶	12
Marasmus senilis 1943	17	21	38
Drugo 1943	9 ⁵³⁷	2 ⁵³⁸	11
Marasmus senilis 1944	26	21	47
Drugo 1944	8 ⁵³⁹	9 ⁵⁴⁰	17
Marasmus senilis 1945	24	15	39
Drugo 1945	2 ⁵⁴¹	2 ⁵⁴²	4
Marasmus senilis 1941-45	99 = 78,6 %	89 = 80,9 %	188 = 79,7 %
Drugo 1941-45	27 = 21,4 %	21 = 19,1 %	48 = 20,3 %

Vsi hiralci so umrli v hiralnici Vojnik. Za vsakega so navedeni dan in ura smrti ter dan in ura obdukcije, ki jo je ves čas dan po smrti opravljal tamkajšnji zdravnik dr. Rudolf Mikusch. Dan po obdukciji pa so umrle pokopali na pokopališču hiralnice. Pokop oskrbovancev je seveda terjal določene stroške. Zaradi kriznih razmer, ki so vladale tik pred začetkom okupacije, je kraljevska banska uprava z odlokom z dne 22. marca 1941 »v zvezi z ogromnim povišanjem oskrbnih stroškov ponovno zvišala oskrbne prispevke vsem prizadetim občinam«, od 1.

534 Arterioskleroza – 1; arterioskleroza in gangrena stopal – 1; rak – 1; pljučna tuberkuloza – 1.

535 Arterioskleroza – 1; možganska kap – 1; kronični revmatizem, preležanine – 1; rak požiralnika (carcinoma oesophagi) – 1.

536 Kronični bronhitis – 1; rak na prsih – 1; rak na obrazu – 1; rak na želodcu – 1; kronično vnetje srca – 2; omaganje srca (Herzschwäche) – 1; encefalitis – 1.

537 Arterioskleroza – 2; srčna insuficienca – 2; napredujoča mišična atrofija – 1; ohromelost in kontinenca urina – 1; hemiplegija (ohromelost polovice telesa) – 1; kronični revmatizem, preležanine – 1; multipla skleroza – 1.

538 Rak na maternici – 1; kronični revmatizem, preležanine – 1.

539 Možganska kap – 1; arterioskleroza – 1; ohromelost (Lähmung) – 1; Parkinsonova bolezen in vnetje srčne mišice – 1; tumor v glavi – 1; božjast – 1; kronični revmatizem in kila – 1; samomor z obešenjem (Tod durch erhängen) – 1.

540 Možganska kap – 1; vnetje sklepov – 1; hemiplegija (ohromelost polovice telesa) – 2; rak maternice – 1; sifilis – 1; anevrizma – 1; pohabljenost – 1; pljučna tuberkuloza – 1.

541 Rak na želodcu in kaheksija (hiranje) – 2.

542 Invalidka – 1; slepa na obe očesi in kap – 1.

aprila naprej pa se je z istim odlokom zvišala tudi taksa za pogreb oskrbovancev, in sicer s 150 na 250 din. Upravitelj hiralnice je slednje utemeljil, da

»[...] taksa za pogrebne stroške, ki jo plačujejo domovne občine tukajšnjemu zavodu za umrle oskrbovance, znaša že več let 150 din. V tej taksi so zapopadeni stroški za krsto, prevoz ter pristojbine za jamo in grobarja. Pavšal za grobokopa je bil v zadnjem času povišan od 37,50 din na 65 din od jame. Tudi cena lesa se je v zadnjem času tako dvignila, da znašajo stroški pogreba mnogo več, kakor pa znaša sedanja taksa. Vsled tega prosimo kraljevsko bansko upravo, da blagovoli od 1. aprila 1941 dalje odobriti zvišanje takse za pogreb.«⁶⁴¹

EPILOG

Diskriminirani in izolirani hiralci, ki smo jih obravnavali v pričujoči študiji primera, so v širšem kontekstu nekdanjega širokega spektra starih ljudi spadali v kategorijo

»[...] shujšanih, bolehnih, šibkih in osamljenih starcev, ki so preživljali svoje zadnje dni v javni ustanovi, ločeno od družine in prijateljev – brez osebnega premoženja, nesamostojni in brez dostojanstva«.

To jih je izrazito razlikovalo od starih ljudi na drugi strani spektra, od

»[...] poglavarjev premožnih družin, spoštovanih in z lastnim premoženjem, obdanih z družino, služinčadjo in znanci, ki so svoje zadnje dni preživljali v pokoju v lastnem domu in so imeli dovolj časa, moči in razuma, da so se lahko pripravili na neizogibno«.

Večina starih ljudi pa je seveda živela med omenjenima ekstremoma bogatih in revnih,

»[...] med udobnim domom in hladno ustanovo, med familiarno zvestobo in obupno osamljenostjo, med prijetnim preganjanjem časa in ponižujočim delom, med duhovno povzdigo in hromečim dolgčasom, med samostojnostjo in odvisnostjo.«⁶⁴²

641 SI_ZAC/0911, š. 25, leto 1941, Predlog za zvišanje prispevkov domovnim občinam.

642 Cole in Edwards, Das 19. Jahrhundert, str. 259.